

УДК 159.9

СУПЕРЕЧЛИВІСТЬ У СИСТЕМІ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО СТУДЕНТСТВА

Самойлов О.А.

I. Вступ

Особлива увага ціннісній проблематиці приділялася впродовж усього процесу соціалізації людини, однак за деяких умов роль цінностей стає особливо значущою. Це проявляється тоді, коли самі цінності зазнають змін, зумовлених як соціальним середовищем, так і актуальним рівнем розвитку особистості.

Сучасне українське суспільство характеризується нестабільністю системи цінностей і ціннісних орієнтацій, кризою у ціннісній свідомості.

Кризовий стан свідомості виявляється в суперечності структури цінностей, властивих цьому суспільству. У зв'язку із цим постає завдання вивчення на фундаментальному рівні структури ціннісних орієнтацій.

На особливу увагу заслуговує дослідження ціннісної системи студентства, оскільки воно є соціальною групою, яка найбільш адекватно відображає зміни, що відбуваються в країні під впливом суперечливих факторів. Саме у цей важливий період життя доводиться вирішувати проблеми вибору життєвого шляху, професійного і соціального самовизначення.

Незважаючи на значну кількість праць із відповідної проблематики, ціннісний світ студентства є ще недостатньо вивченою темою, оскільки у кризовий період масова свідомість піддається швидким та неочікуваним змінам, тому необхідна свіжа емпірична інформація, а також її теоретичне осмислення.

Окремі аспекти ціннісних орієнтацій студентства у контексті суперечливих суспільних процесів, розглянуті в дослідженнях українських і російських фахівців у галузі соціології та психології молоді: В.Л. Іноземцева (основні протиріччя ціннісної системи студентства в постіндустріальному суспільстві) [1]; В.К. Врублевського, В.І. Хорошковського (аналіз соціальних, психологічних, політичних, економічних трансформацій, які відбуваються в сучасному українському суспільстві, вивчення механізмів і динаміки соціалізації молоді) [2]; А.В. Меренкова (механізм відмирання старих ціннісних переваг і складання нових) [3]; Б.Г. Нагорного, М.Л. Яковенко, А.В. Яковенко (причини суперечливості ціннісних орієнтацій сучасного студентства) [4]; І.П. Шепеленко (соціально-психологічна адаптація студентської молоді) [5]; Б.С. Волкова (питання ціннісного вибору, здійснюваного студентами в процесі отримання вищої освіти) [6];

І.М. Ілльїнського (нові підходи до формування молодіжної політики) [7].

II. Постановка завдання

Метою статті є розгляд структури ціннісної системи студентської молоді у контексті виявлення елементів суперечливості.

III. Результати

Найбільш важливими характеристиками, що відображають ставлення до різних аспектів дійсності, виступають цінності та ціннісні орієнтації [8].

У працях, які безпосередньо стосуються системи соціально-психологічного знання, цінності розглядаються як позитивна або негативна значущість об'єктів навколишнього світу. "Цінності виступають як регулятори соціальної поведінки особистості та групи... Однак вони не діють безпосередньо: цінності реалізуються в системі ціннісних орієнтацій людини як найважливішого елементу загальної структури диспозицій особистості" [9, с. 173]. Прийняття особистістю цінностей автоматично передбачає формування індивідуального суспільного ідеалу. Цінності перш, ніж перетворитися в ціннісну орієнтацію, проходять фільтри свідомості і систематизуються. У словнику із соціальної психології визначено, що "ціннісні орієнтації – відображення у свідомості людини цінностей, визначених нею в якості стратегічних життєвих цілей і загальних світоглядних орієнтирів" [10, с. 305]. За визначенням Б.С. Волкова, "ціннісні орієнтації відіграють мотиваційну роль і визначають вибір діяльності" [6, с. 122].

Несуперечливість і цілісність системи ціннісних орієнтацій можуть розглядатися як показники психологічної стійкості особистості. Відповідно, їх суперечливість та неузгодженість – як свідчення незрілості та маргінальності особистості, що фіксуються через нездатність людини оцінити ситуацію і прийняти рішення (або, навпаки, готовність діяти відповідно до певного стереотипу).

Стійка і несуперечлива сукупність ціннісних орієнтацій зумовлює такі якості людини, як цілісність, надійність, вірність певним цінностям і здатність до вольових зусиль в ім'я цих цінностей, активність життєвої позиції. Суперечливість у ціннісних орієнтаціях породжує непослідовність у поведінці, панування зовнішніх стимулів у внутрішній структурі особистості. Нестійкість особистості означає "дезінтеграцію особистості, розпад ієрархії життєвих сенсів, цінностей, мотивів, цілей" [11, с. 50].

Цінності носять двоїстий характер, на чому наголошує Ю.А. Шерковін. "Вони соціальні, оскільки обумовлені досвідом у зв'язку із становищем людини в суспільстві, системою виховання, системою засвоєних нею від суспільства груп значень, і водночас індивідуальні, оскільки в них зосереджений неповторний життєвий досвід цієї особи, своєрідність її інтересів і потреб, її звички і засвоєні типи поведінки" [12, с. 137–138].

Щоб розглядати структуру ціннісних орієнтацій студентської молоді, нам необхідно уявляти собі, чим вона відрізняється від інших суспільних груп. Особливе становище у складі молоді займає студентство в силу здійснення ним функцій відтворення професійної інтелігенції. У соціологічній енциклопедії, студентство визначається як "соціально-професійна група, що включає учнів вищих навчальних закладів; частина інтелігенції" [10, с. 396]. Аналізуючи праці, присвячені дослідженню студентства, можна виділити основні підходи до визначення його місця в соціальній структурі суспільства: як перехідної групи від молоді до інтелігенції і як самостійної соціальної групи (Б.Г. Рубін, Ю.С. Колесников [13], А.С. Влащенко [14], Л.Я. Рубіна [15], В.Т. Лісовський і В.А. Дмитрієв [16], Т.В. Іщенко [17], С.М. Іконнікова [18], Н.Ф. Головатий [19], В.І. Чупров, Ю.А. Зубок [20], Б.Г. Ананьїв [21]).

Специфіка студентського віку полягає в тому, що відбувається розширення життєвого простору особистості за рахунок різноманіття кола спілкування, усвідомлення своїх цілей, життєвих прагнень, вироблення життєвого плану. Основною соціально-психологічною характеристикою студентства, за визначенням Л.Ф. Шаламова, є "перетворення всієї системи ціннісних орієнтацій" [22, с. 114].

Сучасне студентство живе в умовах кардинального перегляду основних цінностей, затажних соціально-економічних і політичних криз. Перебудова системи ціннісних орієнтацій, зміна їх структурної ієрархії свідчать про глибокі перетворення в смислової картині навколишнього світу.

Основним системоутворювальним фактором сучасного суспільства є зростання

ролі інформаційної галузі виробництва, де "виникають нові відносини, сповідаються нові цінності, народжуються нові суперечності... Наука і знання стають безпосередньою продуктивною силою" [1, с. 28]. Засоби масової комунікації, що охоплюють усі види інформації, стали найважливішим агентом соціалізації молоді.

Сучасній студентській молоді доводиться осмислювати і засвоювати величезну кількість інформації. У сучасних засобах масової інформації немає єдиної традиційної лінії, яка б визначала спрямованість переданої інформації, усувала елементи суперечливості. Студентська молодь адаптується до існуючих умов стихійно.

Для вивчення структури ціннісної системи студентства на кафедрі соціології та соціальної роботи Приазовського державного технічного університету (м. Маріуполь) було проведено соціологічне дослідження, об'єктом якого стали студенти I–III курсів різних спеціальностей. Було проанкетовано 100 осіб: 48 юнаків та 52 дівчини. Для дослідження ціннісних орієнтацій у цій роботі ми використовували метод ранжирування (визначення значущості, тобто ієрархії цінностей) [23]. В основу розробки інструментарію дослідження (анкет, списків цінностей, обробки результатів) лягли методики М.К. Горшкова, Ф.Е. Шерегі [24], а також власні авторські розробки. Для більш повної соціально-психологічної характеристики ціннісної системи в анкету було включено питання, складені за матеріалами праць В.Т. Лісовського [16] і Б.Г. Нагорного, М.Л. Яковенко, А.В. Яковенко [4]. Як одиниця аналізу використовувалася інтенсивність оцінювання кожної цінності, виражена у вигляді десятибальної шкали, де 10 балів – максимальна оцінка, 1 бал – найнижча оцінка. Після проведення анкетування його результати були оброблені, визначені усереднені ранги значущості цінностей. У процесі первісного аналізу нами були виділені найбільш значущі цінності й позначені найменш затребувані, результати зведені в таблицю системи цінності ієрархії (див. табл.).

Таблиця

Система цінності ієрархії

Рангова позиція	Цінності	Оцінка
1	Сім'я	9,51
2	Дружба	9,06
3	Особистісна свобода	8,98
4	Здоров'я	8,90
5	Самореалізація	8,87
6	Вихованість	8,74
7	Психологічний і фізичний комфорт	8,72
8	Матеріальне становище	8,70
9	Збереження власної індивідуальності	8,62
10	Особиста безпека	8,43
11	Відповідальність	8,39
12	Розваги	8,30
13	Освіта	8,16

Рангова позиція	Цінності	Оцінка
15	Совість	8,06
16	Чесність	8,04
17	Краса	7,90
18	Працьовитість	7,43
19	Високий соціальний статус	7,31
20	Технічний прогрес	7,30
21	Соціальна справедливість	7,29
22	Активне діяльне життя	7,12
23	Заняття спортом	6,89
24	Спілкування зі старшим поколінням	6,79
25	Громадське благополуччя	6,77
26	Дух колективізму	6,61
27	Раціоналізм	6,37
28	Творчість	6,00
29	Екологія	5,91
30	Національні традиції	5,36
31	Думка оточення	5,23
32	Релігія	5,08
33	Читання класичної літератури	4,75
34	Політичні події	4,39

Ситуація, що склалася в структурі ціннісних переваг студентства, неоднозначна. На перше місце виступає "змішування ціннісних змістів" [9, с. 235], одним з його ознак є "відсутність завершеної системи соціальних уявлень, цінностей, установок, а багато з існуючих значно суперечать один одному" [9, с. 261]. Суперечливість у ціннісній свідомості спостерігається в оцінюванні здоров'я – 8,9 бала, порівняно з важливістю екології – 5,9 бала; самореалізації – 8,8 бала, порівняно з творчістю – 6,0 балів; матеріального становища – 8,7 бала і працьовитості – 7,4 бала; совісті – 8,1 бала і соціальної справедливості – 7,2 бала; вихованості – 8,7 бала і думки оточення – 5,2 бала, цінності дружби – 9,1 бала і духу колективізму – 6,6 бала.

Невпорядкованість ціннісної структури характеризується "альтернативністю, ентропією, неузгодженістю, суперечливістю" [9, с. 268]. Отже, у більшості молоді відсутня чітка система цінностей, норм і установок. Більше половини молоді має мозаїчно-еклектичний менталітет, суперечливий невизначений конгломерат усвідомлених і неусвідомлених цінностей, норм і установок. Це робить молодь конформною, схильною до навіювання і маніпуляції.

Основою сучасного суспільства виступає освіта, а інформація, знання перетворюються сьогодні в "нову власність", стають одним із найбільш дорогих товарів. Варто зазначити, що значущість освіти (8,1 бала) респонденти не пов'язують з процесом творчості (6,0 балів), який, за визначенням В.Л. Іноземцева, є "добутком знань і можливостей" [1, с. 96]. Цінність вищої освіти студенти пов'язують в основному з проблемою працевлаштування. На питання "З чим було пов'язане Ваше рішення здобути вищу освіту?" відповіли так: 1) маючи вищу освіту, простіше влаштуватися на роботу – 59,8%; 2) подобається процес навчання –

22,5%; 3) наполягання батьків – 15,7%. Отримані результати вказують на зниження престижу професіоналізму і значущості таланту. Все це негативно позначається на якості навчання, насамперед, у тих, "хто прагне отримати диплом, а не глибокі знання" [2, с. 98].

Обумовленість вибору ВНЗ у 37,3% студентів пов'язана з небажанням змінювати місце проживання, у 33,3% – з наявністю відповідної спеціальності. Заслугує на увагу той факт, що при виборі спеціальності для багатьох молодих людей основним критерієм стає наявність бюджетних місць – 44,1%. Не дивно, що в процесі навчання 30,4% студентів "стало ясно, що обрана спеціальність не відповідає здібностям і інтересам". Така тенденція свідчить, за висловом І.І. Головахи, про неузгодженість життєвих цілей студентства з навчанням і вибором професії [25].

Адаптація молодої людини у вищому навчальному закладі є важливою складовою системи навчальної діяльності. На думку психологів, процес соціалізації студента може виражатися в гармонійних або дисгармонійних стосунках із соціальним середовищем.

Соціально-психологічною особливістю соціалізації у ВНЗ є міжособистісне спілкування в студентській групі. У процесі спільної діяльності, яка визначає взаємини людей у групах, формуються групові ціннісні орієнтації. "Збіг найважливіших ціннісних орієнтацій членів групи забезпечує її згуртованість" [9, с. 172]. Судячи з відповідей, 20,6% респондентів перебувають у стані конфлікту з групою, що вказує на значні розбіжності в системі цінностей студентства.

Свій вільний час більша частина студентів витрачає на роботу з комп'ютером – 52,9%; значно менше молодь відводить часу на заняття спортом – 11,8% і читання книг – 8,8%; на останньому місці – перегляд телебачення – 2,9%. Про психологічний, духовно небезпечний вплив зайвого

захоплення комп'ютером писали багато фахівців. На думку Ю.А. Шерковина, негативний вплив комп'ютерних засобів виявляється в "емоційній недостатності системи ціннісних орієнтацій молоді, зниженні творчого потенціалу, поверховості знань" [12, с. 137]. Дослідник вказує на одне з основних протиріч сучасності: "на тлі збільшення потоку інформації відбувається процес деінтелектуалізації українського суспільства" [12, с. 138].

В епоху інформаційного суспільства зростає роль людини як суб'єкта історичного прогресу. На цьому фоні все помітнішим стає протиріччя між бурхливим розвитком природно-технічних наук і відставанням гуманітарних. Згідно з даними дослідження, проведеного нами серед молоді Приазовського державного технічного університету, відмінності у значеннях ціннісних орієнтацій технічних і гуманітарних факультетів проявляються у більшій значущості соціальних цінностей у студентів гуманітарних спеціальностей. Від рівня сформованості цієї системи залежить можливість безконфліктного діалогу поколінь, адаптаційних процесів молоді у суспільстві. Отже, роль гуманітарних дисциплін у становленні ціннісних орієнтацій має дуже велике значення. Необхідно переосмислити методології соціального пізнання і, відповідно, трансформувати всю систему гуманітарної освіти.

IV. Висновки

Таким чином, відсутність державної ідеології і загальноприйнятої системи цінностей ускладнює вибір в процесі формування суспільного ідеалу студентської молоді. Враховуючи вищевказані результати досліджень, можна зробити висновок про перехід студентства до якісно нової структури системи цінностей, яку характеризує суперечливістю та неузгодженістю, в якій одночасно "уживаються" взаємовиключні настанови, що вказує на кризовий стан ціннісної свідомості студентів.

Особистісні кризи, додатково спровоковані кризами соціальними, викликають необхідність переосмислення систем ціннісних орієнтацій, подолання у них протиріч, оскільки вони пов'язані зі зміною векторів активності. Необхідна розробка рекомендацій із надання практичної допомоги у виробленні ефективного розвитку ціннісних орієнтацій, узгодженості її елементів. Інакше виникає небезпека розпаду соціальних зв'язків та хатичної зміни нестійких соціальних самоідентифікацій, соціальної апатії і зниження мотивації цілеспрямованої групової діяльності.

Література

1. Иноземцев В.Л. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы / В.Л. Иноземцев. – М., 2000. – 304 с.
2. Врублевский В.К. Новая Украина: вызовы XXI века / В.К. Врублевский, В.И. Хорошковский. – М. : Институт социологии НАН Украины, 1999. – 687 с.
3. Меренков А.В. Рыночные ориентиры студенчества / А.В. Меренков // Социологические исследования. – 1998. – № 12. – С. 97–100.
4. Нагорный Б.Г. Студентство і сучасність / Б.Г. Нагорний, М.Л. Яковенко, А.В. Яковенко. – К. : Арістей, 2005. – 164 с.
5. Шепеленко И.П. Жизненные стратегии студенческой молодежи в условиях современного украинского общества / И.П. Шепеленко // Украинский социум. – 2009. – № 1. – С. 10–12.
6. Волков Б.С. Психология юности и молодости / Б.С. Волков. – М. : Трикста, 2006. – 122 с.
7. Ильинский И.М. Молодежь и молодежная политика / И.М. Ильинский. – М. : Голос, 2000. – 696 с.
8. Беличева С.А. Основы превентивной психологии / С.А. Беличева. – М. : Социальное здоровье России, 1994. – 224 с.
9. Андреева Г.М. Психология социального познания / Г.М. Андреева. – М., 2000. – 288 с.
10. Социальная психология : словарь / [под ред. А.В. Петровского]. – М., 2005.
11. Иваненко Л.И. Ценностно-нормативные механизмы регуляции / Л.И. Иваненко. – М. : Наука, 1981.
12. Шерковин Ю.А. Проблема ценностных ориентаций и массовые информационные процессы / Ю.А. Шерковин // Психологический журнал. – 1982. – № 5. – С. 135–145.
13. Рубин Б.Г. Студент глазами социолога / Б.Г. Рубин, Ю.С. Колесников. – М. : Знание, 1980. – 64 с.
14. Власенко А.С. Некоторые вопросы воспитания студенчества на современном этапе / А.С. Власенко. – М., 1987.
15. Рубина Л.Я. Советское студенчество: социологический очерк / Л.Я. Рубина. – М. : Мысль, 1981. – 207 с.
16. Лисовский В.Т. Личность студента / В.Т. Лисовский, В.А. Дмитриев. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1974. – 184 с.
17. Ищенко Т.В. Место студенчества в социальной структуре общества / Т.В. Ищенко. – Томск, 1970. – 243 с.
18. Иконникова С.Н. Молодежь: социологический и социально-психологический анализ / С.Н. Иконникова. – Л., 1974. – 166 с.
19. Головатый Н.Ф. Студент: путь к личности / Н.Ф. Головатый. – М. : Молодая гвардия, 1982. – 142 с.
20. Чупров В.И. Методология целостного подхода в социологии молодежи / В.И. Чупров, Ю.А. Зубок. – М. : РИЦ ИСПИ РАН, 2006. – С. 84–107.
21. Ананьев Б.Г. К психофизиологии студенческого возраста / Б.Г. Ананьев. – Л., 1974. – 256 с.
22. Шаламова Л.Ф. Студенческая молодежь и государственная молодежная политика / Л.Ф. Шаламова // Социально-гуманитарные знания. – 2007. – № 4. – С. 112–129.

23. Леонтьев Д.А. Методика изучения ценностных ориентаций Рокича / Д.А. Леонтьев. – М. : Смысл, 1992. – 18 с.
24. Горшков М.К. Прикладная социология. Методология и методы / М.К. Горшков, Ф.Э. Шереги. – М. : ИНФРА-М : Альфа-М, 2001. – 416 с.
25. Лисовский В.Т. Личность студента / В.Т. Лисовский, В.А. Дмитриев. – Л. : ЛГУ, 1974. – 184 с.
26. Головаха Е.И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодежи / Е.И. Головаха. – К. : Наукова думка, 1988. – 142 с.
-

Самойлов О.А. Суперечливість у системі цінностей сучасного студентства

Анотація. Статтю присвячено виявленню основних ціннісних протиріч сучасної студентської молоді у контексті соціогенних перетворень. Досліджено суперечливість у системі цінностей на прикладі студентів Приазовського державного технічного університету.

Ключові слова: студентська молодь, ціннісна суперечливість, кризова свідомість.

Самойлов А.А. Противоречивость в системе ценностей современного студенчества

Аннотация. Статья посвящена раскрытию основных ценностных противоречий современной студенческой молодежи в контексте социогенных преобразований. Исследована противоречивость в ценностной системе на примере студентов Приазовского государственного технического университета.

Ключевые слова: студенческая молодежь, ценностная противоречивость, кризисное сознание.

Samoilov O.A. Inconsistency in modern students' system of values

Annotation. The article is devoted to identifying the major contradictions of the modern values of students in the context of sociogenetic change. The contradiction in the value system of the example of students Priazovskiy State Technical University are examined.

Key words: student youth, value contradiction, crisis consciousness.